
Kameraden d'Apa, Feliu Elias, Joan Sacs i la Gran Guerra (1914-1918)

Josep Alavedra Bosch / josep@alavedra.net

El penúltim any de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) es va editar a Barcelona una antologia, en forma de llibre, dels millors dibuixos de l'Apa que havien estat publicats a la revista *Iberia*. Amb la intenció de difondre aquest recull en els països aliats, s'acompanyava els dibuixos amb peus en castellà, francès i anglès. L'obra mostrava l'horror i la bogeria de la guerra i tenia un marcat to aliadòfil. Més tard, valgué la Legió d'Honor francesa al seu autor. Parlem de *Kameraden d'Apa*, de Feliu Elias Bracons, d'arrels sabadellenques i molt lligat a la ciutat.

Paraules clau

Aliats, *Apa*, Feliu Elias, germanòfils, *Joan Sacs*, *Kameraden*

Iberia i *Kameraden*: la propaganda francesa

El 10 d'abril de 1915 sortia al carrer, amb una portada de l'*Apa*, el primer número de la revista *Iberia*. Aquest setmanari, que aleshores costava 10 cèntims i s'editava a Barcelona sota la direcció de Claudi Ametlla¹, es va publicar fins al mes de febrer de 1919, tot i que alguns estudis daten la seva desaparició al 20 d'abril de 1918, en el número 157. La redacció es trobava al carrer de la Portaferrixa, número 28, 1r 2a de Barcelona. Així doncs, pràcticament la publicació va estar al carrer durant un dels principals esdeveniments que condicionaren el segle xx: la Primera Guerra Mundial o Gran Guerra (1914-1918). Com és conegut, a grans trets, en aquest conflicte s'enfrontaren dos bàndols: d'una banda, els anomenats aliats: França, Anglaterra i els Estats Units d'Amèrica; i, de l'altra, el imperis Alemany i Austrohongarès; a un bàndol i a l'altre s'hi anaren afegint països. Mentre tot això passava, l'Espanya neutral d'Eduardo Dato va viure el conflicte amb una clara divisió entre aliadòfils i germanòfils, la qual cosa originà una situació molt peculiar a Catalunya i a la resta del país.

La majoria de catalans, en particular artistes i intel·lectuals, eren aliadòfils i expressaven la seva simpatia vers França a través de la premsa i de diverses publicacions, també esdeveniments culturals que s'anaren succeint al llarg del conflicte i que van tenir la seva culminació en l'Exposició d'Art Francès de Barcelona, a la primavera de 1917, la qual es va acompanyar de conferències i concerts. Molts d'aquests actes es fonamentaven en la possibilitat que en cas de victòria dels aliats s'obriria un procés d'alliberament de les nacionalitats oprimides, i s'afavoriria així el reconeixement de la seva singularitat. La ciutat de Barcelona va esdevenir un refugi per als que fugien de la guerra: exiliats, escriptors, intel·lectuals i altres; però també un niu d'espies alemanys i d'altres indrets. A més, aquest context de "neutralitat" va

originar una gran demanda del front i del mercat europeu, i va permetre la consecució de grans beneficis a certs industrials que venien al millor postor per a abastir una Europa en guerra. Enmig d'aquesta Barcelona cosmopolita, europea i d'esplendor econòmica, i mentre el Paral·lel és convertia en el centre d'esbarjo de la ciutat, l'Ateneu Barcelonès esdevingué un punt de debat sobre la guerra. Bàsicament gràcies a un nucli d'intel·lectuals noucentistes i francòfils: el metge Joaquim Borralleres, Pompeu Fabra o el mateix Josep Maria de Sagarra, entre d'altres, que s'agrupaven en l'anomenada *Penya Gran*. Tanmateix, no hem d'oblidar la presència d'un nucli important de germanòfils, principalment estudiants d'universitats alemanyes i admiradors de la seva filosofia, ciència i cultura com Esteve Terrades o Jordi Rubió i Balaguer.

Fruit d'aquests debats, a l'Ateneu de Barcelona es varen signar dos manifestos centrats en el conflicte bèl·lic. El primer va ser el *Manifest d'amics per la unitat moral d'Europa*, impulsat per Eugeni d'Ors, que volia ser neutralista, parlava de guerra civil entre europeus i va ser signat tant per francòfils com per germanòfils. L'altre manifest va ser l'anomenat *Manifest dels catalans*, publicat el 26 de març de 1915 i encapçalat per Antoni Rovira i Virgili. Tenia un clar to francòfil, comptava amb la signatura de membres de la Penya Gran, esmentada més amunt, i va donar lloc a la fundació de la revista *Iberia*². Aquesta, a més, comptaria amb l'ajut dels serveis de propaganda francesos, els quals estaven interessats a subvencionar revistes obertament aliadòfiles, com també fou el cas de la publicació *España*, de Madrid. Els serveis de propaganda francesos es van adonar ben aviat que calia canviar l'opinió pública espanyola favorable als alemanys –sobretot de catòlics conservadors, exèrcit i partits dretans– i combatre la potent propaganda alemanya, a través de la premsa, que es feia a la monarquia espanyola.

Efectivament, Eloi Detouche, industrial francès resident a Barcelona, juntament amb la Penya Gran de l'Ateneu Barcelonès –també amb el suport del govern francès: la revista rebia una subvenció en forma de compra fixa de 2.000 exemplars de cada número–, va impulsar la creació de la revista *Iberia*, la qual manifestava des del primer moment l'odi a Alemanya i l'admiració vers França: "Admirem França i odiem

1 Claudi Ametlla i Coll (Sarral, 1883-Barcelona, 1968), periodista i polític. Va publicar a la *Revista de Sabadell*, on va entrar en contacte amb Antoni Rovira i Virgili, i va militar en el nacionalisme republicà.

2 Joan SAFONT I PLUMED (2012), *Per França i Anglaterra*, Barcelona: Acontravent.



Figura 1. Primer número d'Iberia, Barcelona, 10 d'abril de 1915.

Alemanya” n’era el manifest del primer número. Periodistes, articulistes i diversos intel·lectuals, escrivint en català, castellà, francès i portuguès, van anar omplint de contingut les seves pàgines. Hi podem trobar les signatures de Josep Carner, Josep Maria López-Picó, Antoni Rovira i Virgili, Eugeni Xammar, Prudenci Bertrana, Josep Maria Junoy, Marius Aguilar, Jori, Alexandre Plana i Jaume Brossa; i d’escriptors castellans com Miguel de Unamuno, Ramón Pérez de Ayala, Luis Araquistáin i Ramón María del Valle-Inclán, entre d’altres. Així mateix, es van publicar poemes de Guillaume Apollinaire i de Max Jacob; i textos en portuguès de J. Magalhaes Lima. Les caricatures de Feliu Elias, *Apa*, il·lustraven les portades de la revista, com també els dibuixos de Canals, Colom, Pere Ynglada i Nogués. A *Iberia* va ser on l’*Apa* va guanyar-se el prestigi per la profunditat d’anàlisi del seu humor que

el consolidaria com un dels primers caricaturistes polítics de Catalunya. La revista *Iberia* la podem situar al costat de mitjans aliadòfils de l’època com *La Campana de Gràcia* i *l’Esquella de la Torratxa*, els quals s’oposaven a la neutralitat de *La Vanguardia* o la germanofília d’*El Correo Catalán*.

La Catalunya de la Mancomunitat de Prat de la Riba, creada al 1914, és a dir quasi a l’inici de la Gran Guerra, serà bàsicament un nucli de francòfils, tot i que amb diferents matisos. El suport a la llibertat dels pobles, representada per França, servirà per anar afermant la idea d’una autonomia i també d’una possible independència catalana. Cosa que va estar afavorida per la presència de militars catalans en el bàndol francès, cas del mariscal Joffre³, i dels voluntaris catalans presents al front francès. Un grup de voluntaris que lluités per la llibertat al costat de les tropes franceses podia ser un punt important per assolir aquesta reivindicació. Donar suport a França significava fer costat a la seva cultura –amb moltes afinitats amb la catalana–, l’esperit de la Revolució i els drets de l’home, que ara es veïen amenaçats pels imperis europeus: “I, sobretot, no podia mancar a França, veïna de Catalunya per la terra i per l’ànima, on, Pirineu enllà, tenim germans nostres, gent de la nostra raça, de la nostra sang, de la nostra llengua. Raça, sang i llengua que són les del més enlairat cabdill dels soldats francesos.”⁴ (en referència al mariscal Joffre).

Finalment es va formar un contingent en el qual participaren catalans emigrats a França i també del Principat⁵. En no poder formar part d’un cos de l’exercit regular francès, van ser allistats a les files de

3 Josep Joffre Pas (Ribesaltes, 1852-París, 1931), mariscal de França. Conegut principalment per la seva participació en les batalles de la Gran Guerra, en particular per la Primera Batalla del Marne, al nord de París, del 6 al 13 de setembre de 1914, on va aconseguir aturar els alemanys.

4 “Manifest dels Catalans” dins ANTONI ROVIRA I VIRGILI (2016), *La guerra de les nacions. Crònica coetània de la Primera Guerra Mundial*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència, [edició a cura de Mercè Morales], p. 43-44.

5 De la ciutat de Sabadell hem trobat Joan Gili, nascut el 19 de maig de 1891 a Sabadell i “mort gloriosament” a Targette (França) el 9 de maig de 1915, *Diari Sabadell*, 19 de maig de 1916, p. 2.

6 David MARTÍNEZ I FIOU (1991), *Els “voluntaris catalans” a la Gran Guerra (1914-1918)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 218.



Figures 2-4. Portada i il·lustracions interiors de dos dibuixos d'Apa, a la revista Kameraden, (AHS. Biblioteca, 8au 141-1).

la legió estrangera francesa. El febrer de 1916 es va crear el Comitè de Germanor amb els Voluntaris Catalans, que havia de vetllar per subministrar als voluntaris paquets amb roba i menjar i acollir-los durant els permisos a centres de Perpinyà, París i Barcelona. En va ser l'ànima el doctor Joan Solé i Pla, president de la Unió Catalanista i amic personal del mariscal Joffre. La xifra dels voluntaris que sembla que van participar en el contingent no devia arribar als 1.000⁶.

En aquest context, un recull d'un centenar de caricatures i portades dibuixades per Feliu Elias, *Apa*, entre els anys 1915 i 1916 al setmanari *Iberia*, van prendre forma d'un llibre que, amb el títol de *Kameraden*, es va publicar a París l'any 1917, amb la qual cosa es donava al contingut una consciència internacional. El llibre, amb un prefaci del dibuixant francès Sem – considerat en aquell moment un dels millors caricaturistes del món– i un pròleg del periodista i historiador de l'art i de la moda John Grand-Carteret, es va editar per iniciativa de la Maison Detouche Fils de Barcelona i tenia les llegendes dels dibuixos trilingües: en castellà, francès i anglès. Les caricatures, clarament favorables a la causa aliada, són un relat de la guerra i van valdre a Feliu Elias la gran creu de la Legió d'Honor del Govern francès l'any 1919. El relat que podem seguir en les caricatures –tot i només abastar els dos

primers anys del conflicte– es basava en la decadència alemanya a la Gran Guerra. Alemanya, arran de la seva victòria en la guerra francoprussiana (1870-1871) i la formació de l'imperi per part de Bismark, hauria esdevingut una ombra del que havia estat al segle XIX. Mentre que França representaria els valors republicans, liberals i de llibertat, Alemanya ho seria de l'autoritarisme, el militarisme i d'una cultura hereva del romanticisme del segle XIX.

En aquest sentit, els dibuixos ens mostren la brutalitat i la disciplina prussianes i anticipen un triomf dels aliats i una derrota humiliant del kàiser i els seus seguidors, com també la desfeta dels imperis centrals. Així mateix, al llibre podem resseguir fets puntuals de la guerra als fronts oriental, occidental o meridional, on se'ns mostren estereotips de les diferents nacions i l'abast mundial del conflicte. En el pròleg de *Kameraden*, J. Grand-Carteret ens parla d'*Apa*, “un caricaturista català i de la caricatura espanyola”, i escriu: “Ja he dit que *Apa* és alhora pintor i caricaturista. És una doble cara del seu talent que apareix clarament quan fulleges el seu àlbum que abraça un any des del mes d'abril de 1915 al mes d'abril de 1916. De vegades es tracta de simples croquis i altres vegades són veritables pintures humorístiques. De vegades el color és deduït només a través dels tons del negre; de vegades

un estampat de color dóna un to general al dibuix. I tals petits croquis, solts en un traç simple i ferm en el centre d'una pàgina blanca, tenen l'aparença d'un document històric, mentre d'altres apareixen com el primer esbós de quadres importants...⁷. Parla del seus dibuixos, i del de 15 de maig de 1915 –vegeu dibuix– diu: “[...] Certes idees es troben, més o menys, en totes les caricatures, però *Apa* té una manera magistral d'expressar-les. “Volem una mica de terra sota el sol!” I és la mort qui s'encarrega d'enterrar curosament el pobre soldat prussià”.

152

I Sem, al prefaci, referint-se a un dels dibuixos –vegeu el dibuix del 9 d'octubre de 1915– escriu: “[...] *Apa* ha anat més enllà en l'audàcia i la violència. Joffre i French flagel·len repetidament amb enormes fuets amb cordes plomades el kàiser, amb els pantalons baixats i el cul a l'aire, mentre el rei dels belgues el sosté entre les seves cames. Llegenda: I jo que em creia el flagell de Déu. Aquesta darrera il·lustració ha estat intervinguda per la censura espanyola, i el nostre amic *Apa* ha estat dut davant la justícia. Vegeu amb quin coratge i ardor els nostres amics ens estimen. Res no els atura”.

L'autor: Feliu Elias, Joan Sacs i *Apa*

Caricaturista, pintor, historiador de l'art i crític, Feliu Elias i Bracons (Barcelona 1878-1948), podríem dir que va tenir tres vides en una. Com a dibuixant signava *Apa*, les crítiques i els assaigs, *Joan Sacs* –nom extret de l'obra de Wagner *Els mestres cantaires de Nuremberg*–, i amb el nom propi, els textos erudits i els olis. Com a artista i intel·lectual, va destacar dins de la vida cultural de la primera meitat del segle xx. Va viure i va patir dues guerres mundials (1914-1918 i 1939-1945) i la Guerra Civil espanyola, de 1936 a 1939, a conseqüència de la qual hagué d'emprendre el camí de l'exili.

Feliu Elias neix a Barcelona al carrer de Montserrat. Era fill del fabricant tèxtil Jaume Elias Domènech i de Maria Bracons Roca, residents al número 105 de la Rambla de Sabadell. Fou el tercer de deu germans i va estudiar al col·legi dels Escolapis de Sabadell. El pare tenia una filatura de carda al carrer del Sol de la ciutat, i a l'any 1899 ell i el seu fill gran Artur moren de tuberculosi. És per aquest motiu que la família –



Figura 5. Retrat de Feliu Elias, alias “*Apa*”, 1906 aprox. Autor: desconegut. Fotografia extreta de: Feliu Elias Apa, Ajuntament de Barcelona, 1986, p. 74.

la mare, Maria Bracons, i els tres germans de Feliu: Mercedes, Francesc i Lluís– es trasllada Barcelona, on obren una botiga de sabates i una sastreria. El negoci tèxtil passa a anomenar-se Vídua de Jaume Elias, i s'associen el 1903 amb Joan Baptista Ral, relació que dura fins el 1913. Quan mor el pare, Feliu té 21 anys. Amb tot, el contacte amb Sabadell sempre hi serà present.

Es forma a l'Acadèmia Hoyos i assisteix a les classes del Cercle Artístic de Sant Lluç i del Cercle Artístic de Barcelona. Fa amistat amb Gaietà Cornet Palau –futur cunyat– i Eugeni d'Ors, que li dedicà dues glosses el 1906; també amb el dibuixant Junceda. Col·labora a *El Poble Català* i a *Cu-Cut!* Dos anys

⁷ APA (1917), *Kameraden. Préface de SEM, suivie d'un avant-propos sur le caricature espagnole par John Grand-Carteret*, Barcelona: Hijos de E. Detouche.



Figura 6. Caricatura d'APA. Extreta de: Humoristan [en línia], <<http://humoristan.org/es/autores/apa/>>.

més tard es casa amb Emília Cornet i Palau, amb qui tindrà tres fills: un noi, el Jaume, i dues noies, la Rosa i l'Elvira. Funda la revista satírica *Papitu*, de la qual va ser director fins al 1911 i on tingué com a col·laboradors grans artistes i escriptors de l'època: Nonell, Gris, Nogués, Gargallo, Colom, Carner, López-Picó i Guerau de Liost, entre molts d'altres. El seu allunyament del catalanisme conservador fa que sigui apartat de la redacció de la revista i l'amistat amb Eugeni d'Ors es deteriori. El 1910 se'n va a París fugint de les represàlies –lleï de jurisdiccions– per unes caricatures publicades a *Papitu*. S'instal·la al barri de Montmartre, assisteix a classes de crítica d'art a la Sorbona, treballa de dibuixant i es relaciona amb els artistes Auguste Renoir, Maurice Denis, Gustau Violet o André Lothe i amb els historiadors de l'art Élie Lambert i Pierre Lavedan. Des de París col·laborà a la revista

Picarol, la qual tingué una vida molt curta, del 10 de febrer al 16 de març. Al cap de dos anys torna a viure Barcelona, al carrer Mallorca, 327, i obre taller al carrer Pau Claris, 99, on més tard, el 1920, s'instal·laria el seu amic Joan Colom.

El 1914, l'any de l'inici de la guerra, funda la *Revista Nova*, principal publicació del moviment noucentista. Com dèiem més amunt, el 1915 col·labora amb les seves caricatures a la revista *Iberia*, setmanari dedicat bàsicament a la defensa de la causa aliada en la Gran Guerra. Consagrat com a caricaturista polític, centrà la seva activitat en publicacions catalanes: *Cucut!*, *En Patufet*, *La Mainada*, *Cuca Fera*, *L'Esquella de la Torratxa*, *La Campana de Gràcia*, *Picarol*, *El Gall*, *Revista Nova*, *Vell i Nou*, *D'Ací i d'Allà*, *Mirador*, *El Poble Català*, *La Publicitat*... A més, col·labora a *España*, de Madrid, i *Paris-Journal*, *Paris-Midi* i *L'Assiette au Beurre*, de París, principalment. Les seves caricatures polítiques representen una crítica tant a la Lliga com a l'anarquisme, sempre des de posicions properes al centre esquerra. El 1915 participà en l'"Exposició d'Art Nou Català" de Sabadell, juntament amb d'Ors, Torres-Garcia i Aragay. Elias va ser l'encarregat de fer el cartell anunciador –dins de l'estètica noucentista– i hi presenta tres obres. A més va pronunciar la conferència "El valor de l'impressionisme".

L'"Exposició d'Art Nou", celebrada a Sabadell, al Centre Català, dins dels actes de la Festa Major, a l'agost de 1915, representa una de les fites de l'art modern català. Promoguda pel poeta Joaquim Folguera, entre d'altres prohoms, hi van ser convidats representants del noucentisme com Domènec Carles, Ricard Canals, Josep Clarà, Joan Colom, Feliu Elias, Josep Obiols, Iu Pascual i Joaquim Torres Garcia, i membres del Gremi d'Artistes de Terrassa i artistes com Joaquim Mir i Marià Pi de la Serra. L'obra de Torres Garcia, que en aquell moment ja mostrava un acostament cap a un nou concepte d'avantguarda, no va ser ben rebuda i originà una forta polèmica que va portar els artistes locals agrupats al voltant de l'Acadèmia de Belles Arts, que defensaven postures més acadèmiques, a organitzar una exposició alternativa. Entre aquests hi havia Joan Vila Cinca, Antoni Vila Arrufat, Rafael Durancamps, Joan Vilatobà, Antoni Estruch i Joan Vila Puig.



Figura 7. Feliu Elias, Cartell de l'Exposició d'Art Nou Català, 1915. Serigrafia 83x61 cm (Museu d'Art de Sabadell).

Elias fou també professor d'història de l'art a l'Escola Superior de Bells Oficis i a l'Escola Elemental de Treball abans de la dictadura de Primo de Rivera. L'any 1923 fou desposseït dels seus càrrecs de professor. Més endavant, de 1930 a 1938, va ser professor de l'Escola de Bibliotecàries, i també fou col·laborador de la *Revista de Catalunya* des del primer número, el 1924, fins al 1938. En aquesta publicació, en què signava *Joan Sacs*, va traçar la seva línia artística. El seu compromís social el portà, l'any 1923, a ser un dels fundadors de la Unió Socialista, de la qual va ser vocal de cultura.

En el seu vessant de pintor, Feliu Elias fou membre del grup *Les Arts i els Artistes*, i es donà a conèixer el 1910 en guanyar una medalla d'honor a l'Exposició Internacional de Belles Arts de Barcelona. Es presentà

individualment el 1914, quan Marian Burguès exposà pintures seves al Faiang Català de Barcelona. Amb tot, podríem dir que la seva primera exposició individual fou la que va fer el 1916 a les Galeries Laietanes, on presentà set pintures amb les quals, segons que ell mateix explicava, buscava un "Realisme" que "...és la santetat de les arts corpòries i la llur major font de poesia".

Aquesta exposició no tingué una continuïtat ferma –tret de la seva participació en diverses exposicions col·lectives– fins a la nova exposició individual que l'artista va fer a les Galeries Dalmau l'any 1925, on va presentar olis nous que van començar a rebre crítiques favorables i l'atenció del món artístic. Després, el 1929, enllestia una part de la seva gran i ambiciosa obra, la decoració mural d'una casa particular de Vic, que continuà en un plafó més endavant, el 1935. Un any més tard feu dues exposicions monogràfiques: l'una, al mes de gener, a l'Acadèmia de Belles Arts de Sabadell, i l'altra, al març, a la sala Parés de Barcelona. La seva producció com a pintor abastà més de cent de quadres, principalment natures mortes i interiors amb personatges. El Nadal de 1937 va fer una exposició a Sabadell en benefici dels infants dels combatents sabadellencs. El 1939 emprèn el camí de l'exili juntament amb l'expedició encapçalada per Pompeu Fabra, Sebastià Gasch, Mercè Rodoreda i Pau Vila. A la primavera de 1947, amb la salut malmesa, inicia el seu retorn a Barcelona, on mor el 7 d'agost de 1948, a conseqüència d'un atac de cor. Una part de la seva família patí també l'exili.

La família de l'Apa i l'exili

Dos dels germans de Feliu, Francesc i Lluís, ambdós nascuts a Sabadell i molt lligats també a la ciutat, van seguir el camí de l'art. Francesc (Sabadell 1892-Reus 1991) va dedicar-se a la ceràmica, el dibuix i la decoració de vidre. Lluís (Sabadell 1896-Barcelona 1953), que també era dibuixant i era conegut pel pseudònim *Anem*, a partir de la dècada de 1930 es dedicà principalment a escriure obres de teatre, camp on va assolir força èxit.

Com dèiem més amunt, Feliu Elias es va casar a l'església de la Concepció de Barcelona amb Emília Cornet Palau (Barcelona 1881-1976), una "senyora

de Barcelona”⁸, i van tenir tres fills: Jaume, Rosa i Elvira. Jaume Elias Cornet (Barcelona 1909-1987) inicialment es va exiliar a França, on va fer de metge d’una colònia de nens que patrocinava la senyora Roosevelt, esposa del president dels EUA. Amb els nens va passar a Gran Bretanya amb motiu de la II Guerra Mundial. Va ser anestesista de l’equip del Dr. Josep Trueta. Al 1947 torna a Barcelona i es dedica a la pediatria. Va fer traduccions de l’anglès. Rosa Elias Cornet (Barcelona 1913-2005), traductora professional i expatriada a Nova York, havia estat durant la II República secretària del president Francesc Macià. Pionera de la literatura infantil i juvenil, en els primers temps de l’exili es va fer càrrec, dins la col·lecció Sant Jordi de l’editorial de Miquel Arimany, de les primeres traduccions de Jules Verne al català: *La volta al món en vuitanta dies* (1958), *Viatge al centre de la terra* (1959) i *Viatge a la lluna* (1961). I finalment hi havia el “bitxo”, com l’anomenava el seu pare, Elvira Elias Cornet (Barcelona 1917-Arenys de Mar 2016). Era la filla petita i va viure a Arenys de Mar, on el 2004 va fer donació de part de la seva obra a la vila. Es va dedicar a la il·lustració, camp on va ser molt coneguda als anys 40 i 50 del segle passat, i també va fer serigrafia. A partir de la dècada dels anys 70 es va dedicar a cuidar la seva mare fins que va morir. Va escriure *Una senyora de Barcelona* (2012), que són les memòries de la seva mare entre 1881 i 1946.

Ciutat “atragada i sorruda, trista i rica”⁹

L’any 1914 Sabadell tenia 32.398 habitants. Quan va esclatar el conflicte bèl·lic, la ciutat va augmentar les exportacions als països europeus en guerra i als mercats llatinoamericans, principalment de la indústria llanera tèxtil. Dia i nit hom sentia el soroll compassat dels telers. En els anys de la guerra la ciutat estava

governada per la dreta conservadora, i la premsa local es dividia entre els partidaris dels alemanys i els dels aliats. Emperò, la implicació de Sabadell amb Europa en aquells anys era important: la manufactura de la llana assoleix un màxim històric d’exportació, principalment al mercat francès. I, com és conegut, els guanys van beneficiar-ne uns quants i el cost de les subsistències va ser més gran i va afectar més els treballadors. El 1917, com a la resta del país, hi va haver la vaga general d’agost i una conflictivitat laboral que s’allargà en el temps.

La cultura estava en mans de les institucions. Era una cultura “oficial” tradicional i academicista, molt lligada al moviment noucentista. Amb tot, el sentiment aliadòfil era molt present i la creativitat cultural esclatava. Els dibuixos d’*Apa* a diferents mitjans i la publicació de *Kameraden*, amb els seus dibuixos anti-germànics, hi van contribuir. També, entre d’altres, la revista *Sabadell Federal* (1913-1917), òrgan del Partit Federal, la qual va significar una forta renovació a la ciutat, amb la participació de Joan Salvat-Papasseit com a col·laborador i amb l’intent de crear un corrent d’esquerres dins del món cultural. I, com esmentàvem més amunt, la iniciativa de Joaquim Folguera, amb participació de Feliu Elias, es va encarregar de remoure l’estancament cultural, de coneixement i de compromís que vivia Sabadell. S’anava covant la futura Colla de Sabadell.

Cent anys més tard, al mes d’abril de 2015, s’exposaven a Sabadell els dibuixos d’*Apa* de la Gran Guerra i recordàvem la figura de Feliu Elias i de *Joan Sacs*. L’exposició *Kameraden* es va fer a la Fundació Bosch i Cardellach¹⁰ gràcies a la iniciativa de l’Arxiu Observatori de Vallcarca i la col·laboració del Museu d’Art de Sabadell i l’Arxiu Històric de Sabadell. Ara, al segle XXI, la ciutat té més de 209.000 habitants i ja no se sent el ritme compassat dels telers. ●

⁸ Per un recorregut per la vida de Feliu Elias i la història contemporània de final del XIX fins a la dècada de 1940, vegeu Elvira ELIAS (2012), *Una senyora de Barcelona*, Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat.

⁹ Joan OLIVER (1970), *Francesc Trabal, recordat*, Barcelona: Ariel-Tros de paper, p. 144.

¹⁰ Fundació Bosch i Cardellach, *Notícies: Feliu Elias, Joan Sacs i Apa: Tres en un i un treballant com tres*, [en línia], <http://www.fbc.cat/news/ca_ES/2015/04/16/0001/feliu-elias-joan-sacs-i-apa-tres-en-un-i-un-treballant-com-tres>, (consulta juny 2018).